

จดหมายจากวงหรีด

## คำนำ

ในคราวพิมพ์จดหมายเหล่านี้เป็นเล่มสมุด

ใน พ.ศ. ๒๔๗๘

ในรัชกาลที่ ๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอิสริยยศเป็น  
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร ตำแหน่งรัชทายาทอยู่นั้น  
ได้ทรงตั้งสโมสรมีชื่อว่าทวีปญูสโมสร เวลานั้นสมเด็จพระบรม-  
โอรสาประทับอยู่ที่วังสราญรมย์ สโมสรมีสำนักอยู่ในสวนสราญรมย์  
ได้มีการประชุม การเล่น และการเลี้ยงเป็นคราว ๆ ทำนองเดียวกับ  
สโมสรอื่น ๆ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดทรง “เล่น”  
อยู่ตามอย่างที่เขาเห็นแต่न्छ คือละครอย่างหนึ่ง สโมสรอย่างหนึ่ง ออก  
หนังสือพิมพ์อย่างหนึ่ง

ในเรื่องละครได้ทรงมาแต่ครั้งเสด็จอยู่เป็นนักเรียนในประเทศ  
อังกฤษ และได้ทรงพระราชราชนิพนธ์บทละครมากเรื่องกว่าใคร ๆ ที่เรา  
ทราบ (อาจมีวันที่แต่กรมพระราชนิพนธ์หนังสือ ดังที่ปรากฏอยู่  
ในวรรณคดีแล้ว ส่วนสโมสรมันที่ได้ทรงเริ่มตั้งแต่ในประเทศอังกฤษ  
คือตามกสิสมาคมของนักเรียนไทย กรันเสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้ว ก็ได้  
ทรงตั้งสโมสร คือ ทวีปญูสโมสร สโมสรเสือป่า และสโมสรอื่น ๆ  
การออกหนังสือพิมพ์ก็ทรงเริ่มในประเทศอังกฤษเช่นกัน ได้ทรงออก

หนังสือในประเทศนั้นเรียกว่า “The Looker-on” ซึ่งเป็นหนังสือนำ “สามก๊กसार” คือออกก่อน เมื่อเสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้วก็ได้ทางออก อัมพวะสมัยทวิปัญญา จดหมายเหตุเสื่อป่า จดหมายเหตุของราชนาวิ สมาคมคุณิศจิต เป็นต้น หนังสือพิมพ์เหล่านี้มีผู้อ่านเป็นเจ้าหน้าที่ แต่ทรงพระราชนิพนธ์มาก และโปรดเกล้าฯ และชวนผู้อื่นเขียนด้วย เหมือนกัน

ทวิปัญญาเป็นหนังสือของทวิปัญญาโสทร ออกเดือนละครั้ง หนังสือที่นำลงพิมพ์เป็นพระราชนิพนธ์หรือทรงตรวจโปรดแล้ว ที่เป็น ดังนั้นก็ถือว่าทรงเอาเป็นพระราชธุระมาก ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนิน หัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดถึงมณฑลพายัพ ซึ่งสมัยนั้นยังไม่รถไฟไปถึง จะทรงดูแลหนังสือทวิปัญญาที่ออกอยู่ทางกรุงเทพฯ นี้ไม่ได้ จะส่ง หนังสือถวายทอดพระเนตรก็ไม่ทันเพราะเวลาเดินทางตั้งแต่อัน และใน คราวที่เสด็จเดินทางจากนี้ไปไม่นานอยู่เรื่อย ๆ เช่นนี้ เวลาที่จะทรงหนังสือ ก็มีน้อย (แต่กระนั้นก็ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงนิราศพายัพทั้งเรื่อง ซึ่งได้พิมพ์ในทวิปัญญา)

การเสด็จพระราชดำเนินเมืองเหนือคราวนั้น เป็นเวลา ๖ เดือน ไม่โปรดที่จะให้หยุดออกหนังสือทวิปัญญาในระหว่างนั้น จึงทรงมอบให้ พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัส (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) กับพระยาไพศาล- ศิลปสาคร (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ให้ร่วมกันเป็นบรรณาธิการ ออกทวิปัญญาดลเวลาที่ตั้งใจไม่อยู่ สองท่านนั้นได้ให้ว่วน (มีทั้ง ไหว้และวาน) ให้คนอื่นช่วยเขียนบ้าง แต่ระวังเลือกจำเพาะผู้ที่เชื่อ ว่าจะถูกพระราชอัธยาศัย ได้หนังสือที่เป็นเนื้อเป็นหนังจากกรมหมื่น

ชินวรสิริวัฒน์ (กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ และสมเด็จพระสังฆราช) กับ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นต้น นอกจากนั้นบรรณาธิการ ชั่วคราวทั้งสองท่านต้องช่วยเขียนกันเอง แต่เขียนส่วนมากทวิปัญญา ที่ออกในระยะนั้น รวมเป็นหนังสือ ๘ ฉบับ เพราะเมื่อเสด็จกลับแล้ว ก็ยังโปรดให้ทำไปก่อน

จดหมายจากวงหว่า เป็นหนังสือที่เจ้าของเขียนเพื่อจะลงทวิ- ปัญญาในระยะนั้น แต่แรกตั้งใจจะใช้ต้นฉบับหนังสือฝรั่งนำมาแปล ๆ ลงไปเพื่อให้แล้วเร็วทันกำหนดที่หนังสือจะออก แต่เมื่อเห็นว่าถ้าตาม อย่างฝรั่งล้วน ๆ ผู้อ่านภาษาไทยจะไม่ “ซึม” ก็ได้ตัดข้อความให้เป็น ไทย ๆ ในที่สุดกลายเป็นเขียนเองแทบทั้งฉบับ กล่าวได้ว่าความคิด เดิมมาจากฝรั่ง

ต่อมาอีกหลายปีเมื่อทวิปัญญาได้เลิกไปนานแล้ว ปรากฏว่าคนอ่าน ยังจำจดหมายจากวงหว่าได้กันมาก บรรณาธิการหนังสือเสนาศึกษา ได้ขอต่อเจ้าของให้เขียนเอง เจ้าของจึงได้เขียนอีกฉบับหนึ่งคือฉบับที่ ๘ ซึ่งแม้มีภาษาอังกฤษอยู่ค่อนข้าง เจ้าของก็แต่งเองล้วน ตามที่จำได้ ดูเหมือนจะไม่มีคำมาจากหนังสืออื่นเลย

อนึ่ง มีข้อความข้อหนึ่งในเรื่องจดหมายจากวงหว่า ซึ่งแม่ เกือบ ๒๕ ปีมาแล้ว ก็เพิ่งจะมีโอกาสชี้แจงคราวนี้ คือว่าเมื่อจะเขียน จดหมายเหล่านี้ลงทวิปัญญานั้น ผู้เขียนนึกหาชื่อที่จะใช้ ไม่ต้องการ ชื่อขุนนางแต่ไม่ต้องการชื่อที่สามัญเกินไป คิดหาชื่อที่คนอ่านอ่าน หมดเสียจะได้ และคงจะไม่เอาไปปนกับชื่อกันอื่น คิดดังนี้จึงใช้ว่า จากวงหว่า ซึ่งสมประสงค์ทุกประการ แต่ครั้นหนังสือออกไปใน

ทวีปญญาทน้อยหนึ่ง ก็มีผู้ใหญ่ (ไม่ใช่คนอันคนใดคือ เจ้าพระยา  
ภาสกรวงศ์) ถามว่า ทำไมเอาชื่อองอาจวางหรั่งมาใช้ ผู้เขียนบอกว่า  
เพราะจะเลือกชื่อที่ไม่สำคัญ คนอ่านอ่านทีเดียวก็ฝังในความจำที่เดียว  
ทำนองนั้นถามว่า ถ้ากระนั้นเหตุใดไม่คิดชื่อใหม่ ทำไมเอาหนังสือไป  
ยกให้จ้างวางหรั่ง ซึ่งเขียนจดหมายอย่างนี้ไม่ได้เป็นแน่ เมื่อได้ฟัง  
ดังนั้นผู้เขียนก็เอะใจขึ้นมาถามว่าองอาจวางหรั่งเคยมีตัวจริง ๆ หรือ ทำน  
ตอบว่ามีจริง ๆ คนผู้ใหญ่นักของท่านรู้จักกันทั้งนั้น จางวางคนหนึ่ง  
ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทชองางวางหรั่งเป็นคนโตซึ่งเจ้านายขุนนาง  
ทุกคนทั่ว ๆ ไปรู้จัก เพราะเป็นคนทรงใช้สอยสนิทของพระราชวงศ์  
ผู้ใหญ่ ผู้ทรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญในราชการ จางวางหรั่งเป็นคนเข้าใจ  
เข้าได้ จึงเป็นคนขึ้นชื่อบากในสมัยก่อน และเป็นคนมีมั่งมีด้วย

นั่นเป็นความรู้ใหม่ของผู้เขียนจดหมายองอาจวางหรั่ง ที่เลือกชื่อ  
เช่นนั้นเพราะเหตุใดก็ได้ชี้แจงมาแล้ว แต่ไม่เกลย่นึกเลยว่าจะมีจางวางหรั่ง  
ตัวจริง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
ก่อนผู้เขียนเกิดช้านาน ผู้เขียนจะขอโทษก็ไม่ว่าจะขอโทษ  
ใคร จึงเป็นแต่เพียงกล่าวไว้ในที่นี้ว่า ชองางวางหรั่งในจดหมายเหล่านี้  
เป็นชื่อคิดขึ้นลอย ๆ มิได้ตั้งใจจะใช้ชื่อคนที่เคยมีตัวจริง ๆ เลย

การรวมจดหมายองอาจวางหรั่งพิมพ์เป็นเล่มครั้งนี้ ทำตามคำขอ  
ของผู้เคยอ่านหลายท่าน ซึ่งผู้เขียนขอขอบใจ

ถนนประมวญ

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๘๗

อินทรา ธรรม

## อธิบาย

### จดหมายองอาจวางหรั่ง

จดหมายเหล่านี้เป็นขององอาจวางหรั่ง เศรษฐีเมืองฉะเชิงเทราถึง  
บุตรชาย ซึ่งในตอนต้น ๆ กำลังออกไปเรียนวิชาอยู่ในเมืองอังกฤษ  
องอาจวางหรั่งผู้นี้แต่เดิมก็เป็นผู้ซัดสน แต่เป็นคนมีความเพียร  
และความสามารถ ทำมาหากินตั้งแต่เป็นคนจนไปจนเป็นคนมั่งมี มี  
โรงสีไฟอยู่ที่นี่บ้างบางปะกงอย่างน้อย ๒ โรง มีโรงเลื่อยจักรอยู่ที่ไหน  
บ้างจนจำไม่ได้ เรือใบบรรทุกสินค้าก็มีหลายลำ คลอดถึงมีเรือไฟแข่ง  
ขนาดเรือวิ่งชิงชันเดินทะเลได้ด้วย

เพื่อจดหมายเหตุองอาจวางหรั่ง แต่เดิมจะเป็นมาอย่างไรไม่รู้ปรากฏ  
นอกจากที่จะสันนิษฐานได้จากถ้อยคำที่กล่าวในจดหมายเหล่านี้ เมื่อ  
เด็กและหนุ่มองอาจวางหรั่งเป็นผู้ที่ไม่ได้ทิ้งเวลาเสียเปล่า เมื่อบางครั้งได้  
เรียนหนังสือเป็นผู้มีวิชาจนออกจะได้ชื่อว่าหนังสือดี ส่วนภาษาฝรั่ง  
เมื่อครั้งเป็นเสมียนก็ได้พากเพียรอยู่จนจนเป็นเสมียนฝรั่งได้อย่างเมื่อ  
ครั้งกระโน้น มาภายหลังรู้ดีขึ้นทำมาค้าขายติดต่อกับฝรั่งอยู่เสมอ ๆ  
แก่เป็นคนเอาใจใส่อยู่ด้วย

ในข้อซึ่งองอาจวางหรั่งเป็นผู้มีนิสัยใจคออย่างไรนั้น คงจะปรากฏ  
จากจดหมายหลายฉบับ ซึ่งจะได้รวบรวมนำมาลงพิมพ์ต่อไปนี้

# จดหมายจากวาทะ

## ฉบับที่ ๓

ถึงนายสนธิ บุตร

ผู้ออกไปเป็นนักเรียนอยู่ประเทศอังกฤษ

มะเซิงเทรา วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน

ถึงเจ้าสนธิบุตร

เรื่องสมุทรรกลับมาในวันนี้ ได้ทราบข่าวว่าเจ้าลงเรือมัลลออกจากสิงคโปร์ไปเรียบร้อยแล้ว แต่เดิมข้าก็ตั้งใจจะไปส่งเจ้าให้ถึงสิงคโปร์ แต่ในสองวันนั้นเผชิญเหตุชะงักหลายอย่าง ซึ่งถ้าไม่รีบทำก็อาจจะมีอันตราย ความคิดเดิมจึงไม่สำเร็จ การที่ข้าตั้งใจจะส่งเจ้าลงเรือมัลลอยู่นั้น ก็โดยประสงค์จะให้เจ้าหาแม่เจ้าไปตามทางเพราะเวลาอยู่ทะเลจะมีคนคิดโน้มน้าวไม่ให้เจ้ามาจะพูดกันไว้

แม่ของเจ้าสั่งให้ข้าเตือนว่า เมื่อเจ้าไปถึงเมืองนอกแล้วอย่ารีบร้อนให้มันเหลือปากว่าแรงไปนัก แต่ข้าจะต้องเตือนไปคนละอย่างว่าให้มันเหลือปากออกจะสั้นใกล้ ๆ กอพอกลงไว้และดี สำหรับเพื่อเหลือเผื่อขาดที่มันจะหัก ๆ คว่า ๆ เสียบ้าง แม่ของเจ้ามีความหวาดหวั่นเกรงว่าเจ้าจะเรียนมากเกินไป ด้วยเห็นถูกท่านที่ไป ๆ กลับมา กลายเป็นคนแก่ดูอะไรก็กลืนไม่เข้า มีคำกล่าวว่าเป็นด้วยอ่านหนังสือเหลือเกิน

ฉบับที่ ๑

๗

ไปนัก ส่วนความเห็นของข้านั้นเห็นว่าข้ามันจะสั้นด้วยเรียนมากที่ข้าหัวมัน ปล่อยให้มันสั้นเจ็ด เวลาเจ้าอยู่เมืองนอกข้าจะให้เงินเจ้าซื้อแว่นตา เวลากลับมาจากเมืองไทยเจ้าจะมารับจ้างทำอาหาร ข้าก็กลัวให้เงินเดือนเจ้าพอซื้อแว่นตาเหมือนกัน ความเป็นผู้กล้าสั้นนี้ไม่สลักสำคัญด้วยแว่นตาราคาถูก แต่การเรียนอะไรไม่ได้นั้นสำคัญที่สุด เพราะถ้าเรียนเหลวกลับมา ก็เป็นผู้ไม่มีประโยชน์กับที่คิดมาเป็นคน และความเป็นผู้เปล่าประโยชน์นั้นเป็นของแพงที่สุด แต่เป็นของหาง่ายเปรียบเหมือนน้ำข้าหัก ซึ่งเจ้าขอเป็นผู้ละอายบาป หากว่าเจ้าซื้อเสื้อสองตัวเสื้อคู่เมื่อมีมาอยู่กับตัวแล้วจึงแพง แพงแก่ผู้เป็นเจ้าของและถ้าเจ้าเป็นเจ้าของก็จะแพงแก่ข้าผู้เป็นพ่อของเจ้านี้ด้วย

คำที่แม่ของเจ้าขอให้ข้าช่วยสอนว่า อย่าให้เจ้ารีบเรียนจนเกินกำลังวังชาไปนั้น ไม่เป็นคำที่จะฟังต้องสอน เพราะข้ารู้ว่าเจ้าไม่ทำเช่นนั้นเป็นแน่ การที่ข้าแบ่งกำไรโรงสีและเงินค่าขายอื่น ๆ มาให้เจ้าไปเรียนเมืองนอกครั้งนี้ ก็โดยหวังจะให้เจ้าเอาวิชาอันเป็นประโยชน์ซึ่งเกตุอนกลั่นอยู่ที่นั่น กลับมาให้เต็มเปี่ยมที่เจ้าจะบรรจุในตัวของเจ้ามาได้ อย่างเดียวกับเมื่อเจ้าพบขมมอร้อยเข้า ได้ก็ถึงกินจนท้องกางฉะนั้น เมื่อเขาจำหน่ายวิชากันในห้องเรียนก็ดีหรือที่ใด ๆ ก็ดี เจ้าจงอย่ารู้กระดากกลัวใครจะว่าเป็นผู้ทะลกละละกลาม จะกอบโกยเอาได้เท่าใจจงร่งกอบโกยเอาเถิด ในโลกนี้ของดีที่ไม่มีเจ้าของหวงห้ามก็มีอยู่แต่วิชาอย่างเดียว ถ้าใครมีก็ได้จะกอบโกยเอาจนรู้เท่าสมดังพระสังฆราชก็ไม่มีใครรังเกียจ ของดีชนิดอื่น ๆ มิได้สมดังตะบองคอยป้องกันอยู่ทุกสิ่งทุกอย่าง

เมื่ออายุเข้าเท่ากับเจ้า ข้าไม่มีโอกาสในทางว่าเรียนอย่างเจ้า แต่เจ้าเติบขึ้นมาไม่มีโอกาสชนิดที่เข้าเคยมีนั้นเหมือนกัน คนเราบางคนรู้จักราคาเงินด้วยไม่ผิดใจ ถ้าจะมั่งมีก็ด้วยฝีมือเปล่าที่พยายามเก็บเล็กผสมน้อยได้คราวละสตึงจากเงินหลายโกฏิที่มีอยู่ในโลกนี้ คนบางคนรู้ราคาเงินด้วยพอตายถึงมรดกไว้ให้ร้อยชั่ง แล้วลงมือจำหน่ายประหนึ่งว่าได้คอกเบี้ยเดือนละร้อยชั่ง คนสองจำพวกนี้ก็รู้ราคาเงินเหมือนกัน แต่รู้ไปคนละอย่าง

คนเราบางจำพวกก็รู้คุณของความสัตย์โดยเหตุที่ได้เคยคบค้ากับพวกซื่อๆ บางจำพวกก็รู้ได้ด้วยเป็นผู้หมั่นไปฟังเทศน์ทุกวันพระ

คนบางคนทราบว่าเจ้าเป็นของชั่วโดยเหตุที่มีพ่อชู้มา บางคนรู้ได้ด้วยมีแม่คอยมีดมีของเขี่ยขึ้นมาแต่เล็ก

บางคนทราบว่าเจ้าการพนันเป็นของชั่ว โดยเหตุที่มีลูกหลานคอยต่างผลาญเอาไปให้นายบ่อนมั่งมี บางคนทราบได้ด้วยจะมีฐานะปะปะอะไรติด ๆ ขัด ๆ ไปหมด เพราะสุจะทำธุระไปมัวนั่งจู้จี้เสียคืนยั้ง ๆ บางคนทราบด้วยมีนิสัยสูงกว่าที่จะเป็นผู้ใฝ่ฝันในทางนั้น ดังนั้นในใจการเรียนวิชาก็สำเร็จได้ด้วยวิธีต่าง ๆ กัน บางคนเรียนได้อย่างตัวข้า โดยเก็บโน่นผสมมน้อย่างแค้นแสน เรียน กอ ใต้ที่วัดโพธิ์ เขียน ขอ ใต้ที่วัดแจ้ง ไปขึ้นแม่กอนเอาที่วัดศาลาปูนกรุงเก่า แต่เมื่อพากเพียรหนักเข้านานไม่ไหวมันก็ต้องรู้บ้าง คนบางคนเรียนวิชาได้อย่างเจ้า คือเอาเงินแทนหญ้าแพรกคอกมะเขือ ถ้าไม่ขาดความพยายามก็คงได้วิชาเหมือนกัน

✧ การที่จะเรียนวิชาได้โดยวิธีใดไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่กับตัว

ผู้เรียนต่างหาก เปรียบเหมือนแดงกวางจะคงด้วยน้ำส้มฝรังก็ได้ คงด้วยน้ำกระเทียมก็ได้ เมื่อคงแล้วก็ออ้อยทั้งสองอย่าง ข้อสำคัญคือแดงกวางที่จะแดงคงจะต้องเป็นแดงที่ยังไม่เมา ถ้าเมาเสียแล้วจะคงด้วยน้ำกระเทียมหรือน้ำส้มขวคละคำถึง มันก็ไม่เป็นรสทั้งนั้น บุคคลที่สืบเสาะว่าเรียนวิชาก็เหมือนแดงกวางคง ถ้านิสัยใจคอมันเมาเสียแล้วถึงจะว่าเรียนด้วยวิธีใด มันก็คงไม่เป็นรสอย่างทั้งสิ้น

ตามที่กล่าวมาแล้วและยังคงกล่าวต่อไปนี้ ใ้ชื่อว่าประสงค์จะแสดงธรรมกับคนใดให้เข้าฟังก็หาไม่ได้ ด้วยข้าทราบเต็มใจอยู่ว่า คนที่มีความคิดย่อมเทศน์ให้ตนเองฟังก็เทศน์ใหญ่ ๆ อยู่เสมอ แลเข้าใจตัวเองซึ่งขาดดีกว่าที่ธรรมกลึกอื่น ๆ สามารถจะแสดงให้เห็นฟังได้ อีกประการหนึ่งถ้าผู้เฒ่าแสดงโอวาทให้เจ้าฟังด้วยสำนวนแลวิธีซึ่งไม่เป็นที่เข้าใจกันตลอด ก็อาจเป็นทางให้เกิดความเข้าใจผิดอันจะยิ่งชั่วว่าร้าย

ข้าจำได้ว่าตัวข้าเองเมื่อเล็ก ๆ ก็เป็นตัวอย่างพยาน ความซื่อในเวลานั้นอายุข้าราว ๆ สิบเอ็ดปี อยู่กับท่านเจ้าอธิการจันทวัดปากกล้วย มีอุบาสิกเจียมคนหนึ่งแก่เห็นข้าเข้าก็ให้คิดเอ็นดู อยากรจะช่วยแก้ไขหนุบหนักรเรียนให้ วันหนึ่งอุบาสิกเจียมออกมาจากพงทศน์ เห็นข้าเล่นอยู่กลางลานวัด ก็เรียกเข้าไปใกล้แล้วถามว่าข้าอยากจะขึ้นสวรรค์หรือไม่ ฝ่ายเด็ก ๆ ที่เล่นอยู่ด้วยกันเมื่อได้ยินดังนั้นก็พากันมารุมฟังอุบาสิกเจียมอธิบายว่า ถ้าข้าอยากจะขึ้นสวรรค์จะจัดการอย่างไร แล้วรับเป็นนโยบายฝากต่อไป

อ้ายการขึ้นสวรรค์ ในเวลานั้นเมื่อเลิกทอยกองแลต้องเตแล้วข้าก็อยากจะขึ้นอยู่บ้าง แต่ข้าไม่ต้องการจะขึ้นในเวลาที่อ้ายแจ่ม อ้ายสี

อ้ายหมี อ้ายแดงมากอยจะลื้อแน่นอนอยู่เช่นนั้น เหตุฉะนั้นตั้งแต่วันนั้นมา ข้าก็คอยหลบอุบายกลาเจียมคะพัดไป ในวัดสถานนั้นเดิมกำหนดไว้ว่า ข้าจะบวชเณรก็เลยไม่ได้บวช เลยเหลวไปอีกถึงสี่ปี

การเล่าเรียนนี้ ถ้าจะว่าไปก็เหมือนกับกรกินข้าว เมื่อกินแล้ว เจ้าทราบไม่ได้ว่าปลาปูกุ้ง หรือไก่เพนงแกงนกที่มีคุณค่า ไปเป็นเลือดเนื้อมารุงกำลังชูชีวิต แต่เจ้าจะโรงสักหนอยเจ้าก็จะทราบได้ว่าอาหารชนิดไหนทำให้เจ้าต้องเรียกยาประสะกาณพดู หรือประสิทธิโธสถ ถ้าหากมีก็ต้องเติมบรันคี่ด้วย

ในตอนเย็นถ้าเจ้ากินข้าวกับปลาแห้ง ปลาอย่างกับน้ำพริกสะเตา เต็มขนมหม้อแกงถ้วยกับหวานอื่น ๆ เต็มกราบแล้ว นอนกลางตื่น ถ้าเจ้าฝันว่าราพณาสูรมาบีบตีเสี้ยนเกือบขาด และเมื่อตื่นขึ้นรีบผลุนผลันออกจากที่นอนนั้น เจ้าคงทราบทันทีว่าผู้ที่มาเข้าฝันนั้นไม่ใช่ผู้ฝันไปก็จริง ทว่าคาดคะเนสะเตากับส้มก็ถ้วยในขนมหม้อแกงนั้นเอง

ความซื่อนี้เป็นจริงฉฉินใด การเล่าเรียนก็เป็นจริงฉฉินนั้น ในเวลาทีเรียนเจ้าทราบไม่ได้ว่าอัลยิบราหรือยูลิต หรือลอลยิกอะไร ที่จะป็นเล็คเป็นเนื้อทำให้เจ้าเป็นผู้มีกำลังวังชาต่อไปในภายหลัง เจ้าทราบอยู่แต่ว่าของเหล่านี้ หากว่าจะไม่เป็นยาธาตุบริหารก็คงไม่ทำให้ธาตุวิบัติ การเรียนที่จะทำให้เจ้าปวดท้องนั้นคือการการเล่นและการคบค้าสมาคมในหมู่พวกพ้อง ซึ่งนับว่าเป็นการเล่าเรียนแผนกหนึ่งเหมือนกัน แต่เป็นแผนกสะเตาและขนมหม้อแกงถ้วยอันจะกินชุ่มชุ่มไม่ได้

ท่านที่มีสติปัญญาบางท่านยกปัญญาขึ้นกล่าวว่า การที่เสียเงินส่งลูกหลานไปเรียนเมืองนอกนั้น ได้ประโยชน์พอกับการทุบตีต้องลง

ไปหรือ การที่ท่านถามเช่นนั้น ก็เพราะเห็นนักเรียนไปเมืองนอกปาดท้องกลับมานั้นมาก ว่าตามความจริงพวกที่กลับมาโดยสมบูรณ์ ร่างกายไม่มีโรคไข้เจ็บติดตัวมานั้นก็มีบ้าง แต่ตามธรรมดาแนวเน่าถ้าลอยอยู่ในกลลองสักสองตัว ก็พาให้น้ำเน่ามันไปด้วยครึ่งคตลง

นี่แหละ การลงทุนส่งลูกหลานไปเรียนเมืองฝรั่งนั้นได้ประโยชน์พอหรือไม่ ถ้าถามเช่นนั้นจะต้องกลับถามว่า ถ้าซื้อถูกหมูวัดตัวละ ๑๐ สลึงมาเอารำกับคอกกอกขุนจนอ้วน ไม่ซู้ก็สีรากลึงตัวละ ๑๐ คำลึงตั้งนี้จะได้ประโยชน์หรือไม่ ถ้าซื้อแบ่งเฟื้องหนึ่ง มะพร้าวเฟื้องหนึ่งมาทำขนมไข่เต่าขายได้ ๓ สลึง แล้วมีหน้าซำให้กะลามะพร้าวทำถ้วยขายอันละ ๒ เฟื้องอีกเป็น ๔ อันดังนี้ จะได้ประโยชน์หรือไม่

เจ้าไม่ต้องสงสัยเลย ถ้าไม่ไปทำเหลวเสีย ถึงอย่างไร ๆ มันก็จะได้ประโยชน์ อะไรมันสอนให้รู้แต่ให้เขาโน้ว อ้ายนั้นไม่ประโยชน์ ถ้ามีเงินซื้อถึงแพงหนอยก็ยังมีดี

การออกไปเมืองฝรั่งมันไม่ได้ทำให้คนอัปรีย เป็นแต่เด็กมันดียูลาติจะอัปรียอยู่แล้ว มันทำให้หนักขึ้น เด็กที่ดียูลาติมันจะดี ถ้าได้เล่าเรียนวิชาฟิสิ มันก็ดีขึ้นเท่านั้น ใ้ชื่อว่าวิชาแลกการไปเมืองนอกมันจะทำให้คนมันนิสัยดีขึ้นก็หาไม่ได้

เด็กที่มันเกิดมาสำหรับอัปรียนั้น จะไปเมืองนอกหรืออยู่ในเมืองมันก็อัปรียอยู่ดี แต่คงจะอัปรียไปคนละอย่าง เป็นต้นว่าเด็กที่ดียูลาติมันจะเล่นเบี้ย ถ้ามันไม่ใคร่มีโอกาสมันก็เล่นเพียงไฟตอง ถ้าโอกาสมันให้ มันก็เล่นชิมแซ็กจับยี้ก็ แล้วเลยถึงไปถั่วหวัด ตามหมู่คนที่มีมันสมาคม ถ้าแหละมันรู้จักชักโกโก ไพหวัด คนเขาหลงลมมันมันเขาก็กังมันใช้

แต่อย่าคิดเป็นอันขาดว่ามันตั้งใจทำงานให้เจ้าขุนมูลนาย เพราะใจมันอยู่กับถั่วโปของมันต่างหาก

เด็กที่มันจะสติถึงอย่างไร ๆ มันก็คงดี มันจะเรียนหนังสือแต่ตามวัด เรียนหนังสือฝรั่งกับครูแขกหรืออย่างเอกเพียงสวนกุหลาบเท่านั้น มันก็คงพอเสียก็ได้ ถ้ายังส่งมันไปเรียนเมืองนอกขอกนา ตลอดถึงออกสหศดเคมบริษเหล่านั่นด้วย มันก็ยิ่งดีหนักขึ้น วิธีเรียนทั้งสองอย่างมีแปลกกันอยู่หน่อย แต่ถ้ามันเรียนอย่างกระยาจกหัวมันไม่สูงถ้าเรียนอย่างกระฎุมพี เวลานั้นจะเกาหัวจะต้องเอื้อมแขนลึกหน่อยจึงจะเกาถึง อ้ายบางคนมันจะต้องคอแขนด้วยเสียอีก

วิธีเรียนทั้งสองอย่างนี้กล่าวมานี้ มันแปลกกันเหมือนมวยวัดกับมวยนายขนมต้ม อาจชนะได้ทั้งสองทาง มวยนายขนมต้มเห็นจะดีกว่าสักหน่อย แต่นายขนมต้มจะต้องมีกำลังอยู่บ้าง ถ้าไม่เช่นนั้นอ้ายข้างโน้นมันจะเอาแรงเข้าโจมตีเหวี่ยงแหเอานายขนมต้มลงไป เพราะมันโกรธที่นายขนมต้มขายทำทางมวยศิมาชกมัน

พูดถึงการส่งลูกไปเมืองนอก ทำให้ระลึกขึ้นได้ถึงเจ้าตัวแก้ว แต่เดิมเคยขายหนูหรือลูกข้าวทองอะไรหนึ่งก็จำไม่ได้ ต่อมาเงินทองทำกาฬอากรรวยพอใช้ มีลูกขายซื้อเจ้าสอนเป็นเด็กซ่อย ๆ อยู่สักหน่อยตาพอเสียเงินให้เล่าเรียนเอาจริง ๆ จัง ๆ ซึ่แจ้งว่าตัวเองต้องหากินตั้งแต่เป็นคนเลวมาจนเป็นคนดี ถึงคราวถูกจะให้มันเป็นคนดีเพื้ชชดกลาเสียแต่ต้นทีเดียว ครั้นถึงเวลาสมควรก็ส่งเจ้าสอนไปยุโรป แล้วก็กล่าวว่ามันจะได้ชุบตัวเสียสักหน่อย อ้ายเร่ร่อนไปยุโรปเรียกว่าไปชุบตัวนี้ข้าเองก็เข้าใจว่ามันจะเป็นได้อย่างไร แต่ไม่ได้เห็นจริงด้วยเลย ที่พูด

ฉบับที่ ๑  
ก็ตามกำเจ้าตัวแก้วเท่านั้น

ฝ่ายถูกขายไปถึงเมืองนอก ก็รู้เรียนได้ตั้งจนได้ไปอยู่ออกซพอดได้ศึกษาสำเร็จเรียบร้อยตามแบบแผน ครั้นกลับมามาตามทางขึ้นเขยวติสวนกับเรือไฟฟ้าโลงเจ้าตัวแก้วไปเมืองจีนเสียแล้วเจ้าสอนขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ ทราบว่าตัวแก้วเป็นกำพรว้า แล้วมีหน้าซำไม่มีอุทิศตัวอีกชั้นหนึ่งเพราะเจ้าตัวแก้วทำภาษาคนหมู่ใหญ่สองปี พอหมดทุนก็ตายพอดี

ฝ่ายตัวเองก็เสียไม่ได้ ด้วยเคยชอบพอกับเจ้าตัวแก้วมาก่อน ครั้นเจ้าสอนมาหา ก็ช่วยจัดหางานให้ทำดู ทำทางมันออกจะไม่ผู้เข้าแล้ว แต่เห็นว่าพอเป็นสมียนช่วงฝรั่งได้ ก็นำไปฝากทำการในแบงก์ แต่ก็ไม่ได้เรื่องด้วยเจ้าสอนรู้พงศาวดารการแบงก์มากกว่ามิสเตอร์กรีน นายแบงก์หลายเท่า กรรมการให้ญ่รวมกันหมดก็รู้โปลิตี กัลลิกโคโนมีผู้เจ้าสอนไม่ได้ แต่เงินบาททำให้โรงกษาปณ์กับเงินบาทที่ซ่อนทำตามกรอกหลังโรงเจ็กผิดกันอย่างไรเจ้าสอนหาทราบไม่

ครั้นทำทางจะไม่ไ้การ ข้างจัดการให้ย้ายไปทำหนังสือพิมพ์ เจ้าสอนรู้ภาษาต่าง ๆ อย่างน้อย ๔ ภาษา รู้ตลอดจนว่าเมืองซิบตมีอะไรบ้าง รวากับเคยไปอยู่สัก ๑๐ ปี ในดวงดาวพระอังคารมีอะไรบ้าง ก็ออกจะรู้ วิธีเดินทัพตั้งแต่รัชกาลพระร่วงเลสมัยยี่ซาร์เป็นอย่างดีรู้หมดตลอดพงศาวดาร แต่จะแต่งเรื่องแห่กฐินพยุหะไปลงพิมพ์ก็ไม่สามารถ

ตกลงจะให้ทำอะไร เจ้าสอนคงรู้กว้างขวางทุกอย่างอย่างแต่ทำไม่ได้ อาจแสดงให้เห็นได้โดยวิธีตรึงโกโนเมตรแลยไอลยี่ว่า ๒ กับ ๒ รวมกันเป็น ๔ แต่จะลงบัญชีขายข่าวสารก็ไม่ถูก ลงขายข่าวเห็นว่าความรู้มันมากนักจึงพาไปฝากเขาให้เป็นครู ท่านเจ้าพนักงานท่านก็ยินดีรับ

แล้วให้ไปเป็นครูได้หนึ่งหรือหนึ่งก็ไปรู้มากกว่าครูใหญ่ อธิบายว่าพี่สอนกันอยู่แล้วไม่ถูกทั้งนั้น ควรทำอย่างนั้นอย่างนี้ตามวิธีข้างใต้ มาบัดนี้ได้ยินข่าวว่าลาออกหลายเดือนแล้ว แต่ยังไม่เห็นกลับมาให้ช่วยทำงานให้ทำ

ที่ข้าเล่าเรื่องเจ้าสอนมานี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า การที่รู้อะไรไปทุกอย่างนั้นไม่เป็นไร รู้รู้จำเพาะแต่ที่จะใช้เป็นประโยชน์ไม่ได้ ให้เจ้าตั้งใจเรียนตามประสงค์เถิด เมื่อมีเวลาข้าจะเขียนถึงเจ้าต่อไป

(ลงนาม) อ่าวหวงหฺวี่

## ฉบับที่ ๒

มีดงบุตรชาย เมื่อได้เห็นใบเงินพุ่มเฟือยนัก

ฉะเชิงเทรา วันที่ ๔ พฤษภาคม

ถึงเจ้าสนธิ์บุตร

ด้วยหมื่นข้าตรวจดูบัญชีรายจ่ายของเจ้า ดูมันหนักมือขึ้นทุกเดือน ถ้าปล่อยตามใจเจ้าไม่ช้าเจ้าคงจ่ายเงินเกือบ ๆ เท่ากรมเก็บกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แปลกกันแต่กรมเก็บลงบัญชีจ่ายตามคำสั่งกรมสารบาญชี แต่เจ้าคงจะลงจ่ายตามคำสั่งของตัวเองทั้งนั้น ส่วนเงินจำเพาะส่วนค่าเล่าเรียนของเจ้านั้น ก็ดู ๆ เสมอตัวอยู่ จึงเป็นที่เห็นได้ว่าในเรื่องเรียนวิชาเจ้าไม่ได้จำเริญขึ้นเลย แต่ความรู้ในทางสุริยสุริยของเจ้าเติบโตขึ้นเร็วนัก เงินที่เสียในส่วนเรียนนั้น ๆ นั้น จะสูงขึ้นและสูงเร็วเพียอะไรช้าไม่ว่า ด้วยเจ้าจะเสียเงินค่าเล่าเรียนมากได้ แต่เมื่อเจ้าเรียนวิชาสูงเช่นเดียวกับเจ้าไม่ไว้อีก หรือไม่ได้เป็นเด็ก พ่อแม่ก็เสียเงินค่าโภชนาการหรือตัดเปียให้เจ้าไม่ได้ ส่วนเสื้อบอมนต์ละครติดแลคินเนอร์คาลตันนั้น ไม่เกี่ยวกับกรรราเรียนแลการที่เจ้าจะเป็นสมัยนโรงสีต่อไปนั้นเลย แลเมื่อข้ากล่าวแก่เจ้าว่า ข้าต้องการให้เจ้าเรียนโดยอย่ารู้จักกระหมัดกระหมอนนั้นข้าไม่ได้หมายความว่า จะซื้อบอมนต์ละครติดไว้สำหรับติดเสื้อให้เจ้า หรือซื้อไฮเตลคาลตันไว้ให้เจ้ากินข้าวเย็น หรือซื้อสนามม้าที่ตำบลเอปซอมไว้แทนสระประทุม สำหรับให้เจ้าเล่นไป

อย่างฝรั่งที่มีนอก หรือช่วยนางละครมาไว้เป็นนางบำเรอของเจ้า  
เจ้าอย่าเข้าใจวิชาศิลปต่าง ๆ เงินที่เจ้าพุ่มเพี้ยเช่นนี้ ที่จริงก็ยังไม่ทำ  
ให้ข้าต้องล้มละลาย แต่ตัวเจ้าเองจะล้มละลายในข้อที่จะเป็นมนุษย์  
ต่อไปในภายหน้า

ข้าได้สังเกตมานานแล้ว ว่าเงินประเภทรายจ่ายของเจ้าสูงรำไป  
แต่รายงานที่รับจากมิสเตอร์ไวต์ไม่ได้แสดงว่าเจ้าเรียนศิลปะขึ้นตามส่วนๆ  
ที่ลงไปนั่นเลย ถ้าเป็นการของบริษัทค้าขายก็ใช้ได้ เท่ากับออก  
เช็คเป็นเชอร์เอาเงินมาซื้อพริกตำละลายเล่นในแม่น้ำเจ้าพระยา หรือ  
อย่างเดียวกับเอาข้าวเต็มท้องมาต้มขุนหมูที่ไม่รู้จักอ้วน ไม่มีประโยชน์  
ตรงไหนเลย

ความข้อนี้ข้านี้ๆ มานาน เพราะหวังอยู่ในสมอเจ้าก็มีมัน  
อยู่บ้าง เจ้าคงมีเวลาว่างหย่อนรู้สึกตัวไม่ตรงแนวไปเข้ากองไฟเหมือน  
แมลงมา หรือตรงแนวไปลงเวเจเหมือนมนุษย์จำพวกที่ตั้งใจหาดีโดย  
ให้ร้ายแก่ผู้อื่น มนุษย์จำพวกนี้หาไม่ผู้ยาก ที่เห็นหน้าเป็นคนมีหน้ามีตา  
อยู่ก็บ้าง เมื่อเจ้ารู้จักสังเกตเจ้าจะสังเกตได้ว่าคนที่ใช้เงินของสุรุษสุร่าย  
นั้น โดยมากเป็นพวกที่ไม่เคยต้องเหน็ดเหนื่อยในช่องทางเงิน เป็นแต่  
คนอื่นเขาหาไว้ให้แล้วก็ใช้ไป ๆ หรือหากว่าจะหาได้เองก็หาได้ด้วย  
ไม่ผู้ต้องออกนํ้าพักนํ้าแรงสักมากนักเลย เช่นที่ได้เงินเดือนกินส่วนงานที่ทำ  
เป็นต้น ส่วนคนจำพวกที่กว้างจะหาเงินได้แต่ละบาท ๆ ก็ต้องเหงอไหล  
ไหลย้อยนํ้า ให้เอาศัตริยาการณชนิดหนึ่ง ที่เรียกคอกหมามาขายให้อันละ  
๓ คำถึง มันก็คิดหน้าคิดหลังเสียสองฉบับก่อน จึงจะกวักเงินออกชื่อ  
แต่การที่ข้านี้ๆ ใจให้เจ้าพุ่มเพี้ยมานานนี้ เจ้าต้องอย่าเข้าใจผิด

ไปว่า ข้าไม่ว่าอะไรเพราะข้ามันจะมีกจะทนให้เจ้าใช้เงินเช่นกวาดเช่น  
ทรายตามใจพ่อเจ้าประคุณผู้เป็นลูก ถ้าเจ้าเข้าใจเช่นนั้นไม่ข้าเจ้าจะได้รับความ  
ลำบากนัก เพราะข้าไม่ได้ตั้งใจจะทนให้เจ้าสุรุษสุร่ายเช่นนั้นเลย  
ถึงอย่างนั้นสักร้อยเท่าร้อยสะไซลัดเมื่อไทย ข้าก็ยังไม่ทนเป็นแน่  
เพราะฉะนั้นถ้าเจ้ามีประสงค์จะหลบหลีกความลำบาก เจ้าจงหัดประมาณ  
เงินรายจ่ายในเวลานี้ให้พอ ๆ กับที่ประมาณว่าจะได้ในภายหน้า ถ้าไม่  
อย่างนั้นข้าบอกล่วงหน้าได้ว่าเจ้าจะเดือดร้อน ถ้าแต่ใครหลงเป็นหนี้  
ของเจ้า ก็จะมีพลอยเดือดร้อนต้องวังงัดเงินเหมือนกัน

วิธีที่มนุษย์เราจะมันมีได้รวดเร็ว นั่น ถ้าพูดกันโดยทางตรงไป  
ตรงมาก็มีอยู่สองทาง คือคนอันเขาจะให้เมื่อเขายังเป็นทางหนึ่ง เขา  
ทั้งๆ ให้เมื่อเขาตายทางหนึ่ง ส่วนการมันจะมีเร็วด้วยวิธีฉันทนกรอก คือ  
วิธีมันด ๆ เลี้ยว ๆ ลด ๆ นั่นก็มีมาก แต่ถ้าจะนำมาจระไนกรากาไปเพี้ย  
สุกยากอาหารับเขาว่า ลิ่นยาวทำชีวิตสั้น เจ้าอย่ามทราบอยู่แล้ว การมันมี  
ด้วยวิธีฉันทนกรอกนี้ใช้ได้ ถ้าตายแต่หนุ่มก็ฉันทนกรากเร็ว ถ้าตายแต่  
บางก็ฉันทนกรอกนี้ไม่ได้ ดังนั้นช่วยอย่างอยู่บ้าง

วิธีมันมีโดยตรงไปตรงมาทั้งสองชนิดที่กล่าวมาแล้ว คือ เขา  
ให้เมื่อเขายังเป็นหรือทั้งๆ ให้เมื่อเขาตายนั้น ไม่เป็นวิธีที่เจ้าจะได้ง่าย ๆ  
เพราะข้าจะขยันให้ก่อนที่เจ้าสมควรจะได้ แลถึงเวลานั้นอายุเข้าหลายสิบ  
เข้าไปแล้วก็จริง แต่ข้ายังมีกำลังวังชากิริยาอาการว่องไวคืออยู่ ข้าตั้งใจ  
อยู่ว่าจะไม่ตายลงไปเพื่อความสะดวกแก่เจ้า

เมื่อเจ้ากลับมามีมือไทย ถ้าเจ้าไม่เลวเต็มทีเจ้าก็คงได้ทำการใน  
บริษัทอันข้าเป็นหัวหน้าอยู่นี้ แต่เสียนมที่แรกเข้าทำการในบริษัทนั้น

ไม่ว่าเป็นบุตรหัวหน้ากรรมการหรือหัวหน้าญาติ ตำแหน่งที่ ๑ คงเหมือนกันหมด คือ ตำแหน่งสมาชิกสามัญ ซึ่งมีอยู่ถึงวันที่ ๑ เดือนใหม่ ก็มีโอกาสที่จะเซ็นชื่อรับเงินของบริษัทไปได้ ๒๐ บาทถ้วน

ข้างเขียนตำแหน่งหัวหน้า ๆ ในบริษัทให้เข้าไม่ได้ หากว่าข้าจะให้ได้ ก็จะไม่เป็นประโยชน์แก่เจ้าไปกี่วัน แต่จะเป็นอันตรายแก่บริษัทไปยิ่งกว่านัก ในชั้นนักวิศพรหมของบริษัทอันเป็นตำแหน่งที่ข้าอยู่นี้ ก็ยังมีที่ว่างลงไป ใครจะขึ้นมาอยู่ด้วยอีกก็ได้ แต่ในบริษัทนี้ไม่มีโอกาสสำหรับชักใครได้ ถ้าจะขึ้นให้ถึงยอดก็ต้องขึ้นขึ้นมาเองตั้งแต่ต้นล่างขึ้นมาทั้งนั้น ส่วนตัวเจ้าก็จะเป็นผู้รู้ใคร่เรียนมากกว่าสมัยธรรมดา ควรซึ่งเจ้าจะขึ้นได้เร็วกว่า แต่ความเร็วความช้าในข้อนี้อยู่กับตัวเจ้าเอง เมื่อเข้าได้เปิดทางให้แล้ว เจ้าก็จะต้องใช้วิธีอะไรเป็นผู้ดำเนินและปีนต่อไป

ความเป็นผู้มีสติปัญญาสามารถ หากว่าเป็นของหยิบยื่นให้กันได้ ถ้าเราบรรจุมันให้คนบางคนไปเป็นเครื่องหากิน มันเดินไปตามทางพบพบมาติดกันเข้ามันหยุดดูเพลิมเสียประเดี๋ยวเดียว สติปัญญา ก็คงตกหาย ย่ำก็คงสูญ คนบางคนให้แต่อย่างมันเปล่า ๆ มันก็คงเก็บหนูตายไปขายเป็นอาหารแมวได้ทรัพย์ ๑ กาละฉีก มาซื้อน้ำตาลกับน้ำตาลแลกออกไม่จกนายมาลาการจนมันขึ้นทุกชั้นแล้ว ยังจะทำการหับต่อเอาสติปัญญาของคนอื่นไปเก็บลงอย่างไว้ด้วยเสียอีก

การส่งลูกไปยุโรป บิดามารดาที่พอจะส่งได้ไม่กล้าส่งก็เพราะข้อที่กลัวลูกชายจะไปอยากเป็นคนใจกลองว่างขวางในหมู่เพื่อนดังกล่าวนมาแล้ว

การที่บิดามารดาพากันกลัวบุตรชายจะหลงว่าคนเป็นลูกชาย

แบบก่อของฟิงแลนดน์ ที่มีมูลที่ควรกลัวอยู่บ้าง ด้วยเด็กบางคนกว่าจะรู้สึกว่าเป็นบุตรนายมาขมขื่นมาขสียาแฉงรารรรคา ๆ ไม่ได้มีพ่อเป็นแบบก่อหรือเทวดาที่เกี่ยวข้องกับขุนทรัพย์สิน ไม่มีเวลาจะกลับตัวเสียแล้ว เด็กบางคนไม่รู้สึกเอาเสียเลยก็เสีย เมื่อกลับมานเมืองไทย กลับคิดว่าจะได้เป็นเสนาบดีเอาด้วยซ้ำ แต่ข้อที่แม่แบบขมขื่นสูงเช่นนี้เป็นการตั้งหน้าทำการงานแข่งกับคนเป็นอันมาก (ประเทศเรามี ๖ ล้าน ๖ แสนคน ตามบัญชีสำมะโนครัวที่ประมาณใหม่) หมวยชิงหลักสำคัญอันมีอยู่เพียง ๑๐ หลักเท่านั้น ไม่เป็นข้อที่พึงจะคิดเสีย แต่จริงเป็นความคิดที่ควรดูหมิ่นด้วย ถ้ามีคนแม่แบบขมขื่นเช่นนั้นมาก ๆ ก็ยิ่งตีหนักขึ้น เพราะต่างคนต่างก็แข่งกันทำดีโดยประกวดกัน ใครชอบได้เนื้ออิงเสียก็กลัวหัวโตก็พากันเล็ก เอาเวลาไปใช้ในการแข่งกันทำดีจนการงานต่าง ๆ ก็ติดขัดขึ้นไปทุกวัน กำลังและความคิดที่ใช้ในการแข่งขันกันนั้น ย่อมเป็นผลแก่บ้านเมืองทั้งนั้น ฝ่ายท่านที่ทำการค้าตำแหน่งสูง ๆ อยู่แล้ว หากว่าจะชอบชนไก่เล่นอยู่บ้างก็ต้องละเว้นด้วยเราจะต้องเข้าใจว่าท่านได้เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ ในสมัยที่มนุษย์ตั้งหมั่นคนคั่งใจทำดีแข่งขันกัน เพื่อแข่งตำแหน่งซึ่งมีไม่ก็ตำแหน่งตั้งนั้นท่านก็คงเป็นด้วย ชนะคนอื่น ๆ ในทางทำดีประกวดกัน และเมื่อท่านได้ชนะแล้วท่านจะต้องไม่กลับแพ้ ท่านจึงจะรักมาตำแหน่งไว้ได้ เหตุฉะนั้นจึงเห็นว่า ถ้ามีคนแม่แบบขมขื่นสูงคั่งก็กลัวแล้วสักคนคนหนึ่งจะเป็นประโยชน์นัก

ส่วนข้อที่บิดาบางคนไม่กล้าส่งลูกไปยุโรปเพราะกลัวมันจะไปทำเป็นคนใจใหญ่ นั่น ก็มีมูลการกลัวอยู่จริงดังที่กล่าวมาแล้ว

แต่จะพูดได้อีกทางหนึ่งว่า ยุโรปเป็นคำบาลสำหรับทดลองนิสัยเด็กได้ เด็กคนไหนถ้ามั่นจะดีแล้ว ส่งไปยุโรปกับถ้ามั่นก็ไม่น่า อย่างฟ้า ประเจียดถ้าอุคป็น ร.ศ. ได้ ก็ต้องเรียกว่าดีจริงฉันใด เด็กที่ส่งไปยุโรป ถ้าได้เล่าเรียนในสถานวิชาชั้นสูงแล้วไม่น่ากลับมาก็เรียกว่าพอใช้ได้ ฉะนั้น เรื่องการเงินทองมีคนกล่าวอยู่แล้วว่าข้ารู้มากนัก มีเสียงเหมือน หนึ่งว่า ข้าอาจเสียวบเปลืองก็เวียนหนึ่งให้เป็นข้าวารเกวียนบันทึกได้ และเงินของข้าแต่ละบาทก็อบจะติดอยู่กับตัวข้าด้วยใบตุ๊กแก แต่ที่จริง เจ้าก็อยู่มาอยู่กับข้าแต่เลิกจนปานนี้ เจ้าคงทราบแล้วว่า เมื่อถึงคราวที่ สมควร ข้าก็คงควักถุงเงินโดยตะลึกละลาน แลมิได้ควักออกมาน้อยกว่า กามือเลย

ข้าจะขอกล่าวเสียตรง ๆ ในที่นี้ทีเดียวว่า คนที่ทำใจคอกว้างขวาง ด้วยเงินที่ตัวไม่ต้องเห่ตกทามาได้เองหรือเป็นคนโอบอ้อมอารีด้วย เงินของคนอื่นนั้น ใช้ไม่ได้อย่างตัวเจ้าเวลานี้ ถ้าทำตัวเป็นคนใจใหญ่ ก็ไม่ได้ตัวด้วยเงินของตัวเอง ด้วยตั้งแต่เจ้าเกิดมา เจ้ายังหาเงินไม่ได้สัก สติลงหนึ่ง ความประสงค์ที่จะเป็นผู้มีใจกว้างขวาง กระทำโอบอ้อมอารีต่อ เพื่อนฝูงนั้น เป็นคนเหตุทำให้ที่ทำการในบริษัทนี้ แน่นไปด้วยเสมียนตรี เสมียนโท ราคาคงแต่ ๓๐ บาทไปถึง ๔๐ บาท คนเหล่านี้จะเป็น เสมียนตรีและเสมียนโทอยู่จนหมดหนวดหงอก ไม่มีช่องกุที่จะเป็นอะไร ต่อไปได้ เพราะเป็นผู้ชอบทำใจคอกว้าง เมื่อไม่มีทุนจะทำที่ตั้งต้อง ใช้เวลา ๘ ชั่วโมงใน ๑๒ ตรีครรองว่า ควรจะได้รับอนุญาตให้เบิก เงินล่วงหน้าด้วยเหตุใด แลในเวลาอีก ๔ ชั่วโมงนั้น ใช้ร่างหนังสือ ขอบเบิกเงินเดือนล่วงหน้า ๓ เดือน หรือใช้ในการร่นกอดเขาเสียใจ

เมื่อเขาขอไม่ให้ เวลาที่ใช้ในการตรึกตรอง ว่าควรจะได้เงินเดือนล่วงหน้า ด้วยเหตุใดนี้ ถ้าจะใช้ในการกิจการหาผู้ทางที่จะทำให้งำไรของบริษัทเจริญ ขึ้นไป ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองตามส่วนที่จะเป็นประโยชน์แก่บริษัท ข้าจะทำอย่างไร ๆ ก็คงอดขุ่นเงินเดือนให้ไม่ได้ แลข้าก็คงไม่ยากอก เป็นแน่

ในเวลานี้ถ้าเจ้ามีความต้องการจะเป็นคนมีใจเอื้อเฟื้อ ขอบเลี้ยงดู เพื่อนฝูง พาไปดูละครแข่งม้าเลี้ยงข้าไปญ แลสุรุ่ยสุร่ายด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นนั้นแล้ว เจ้าจงรองตใจดูจนได้ทำการแล้วสักปีหนึ่ง ค่อนั้นไปถ้า เจ้ายังอยากเป็นคนใจกว้างขวางอยู่อย่างเก่าก็ตามใจเจ้า ไม่ต้องอด ต้องกลั่นต่อไป เพราะข้าจะทราบได้ว่าเจ้าไม่ได้คิดมาสำหรับเป็นนาย ตัวเอง

เมื่อข้าได้กล่าวกับเจ้ามาดังข้างบนนี้แล้ว เจ้าก็คงจะตอบว่าข้า ยังไม่เข้าใจ ด้วยในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยยุโรปมันไม่เหมือนเมืองนี้ เขาทำกันอย่างไร ก็ต้องทำตามเขา เขาเมื่อองคาหลิวต้องหลิวไปตาม แลเข้ากรุงโรมต้องทำตามชาวโรมัน หรือเมื่ออยู่ในตำบลที่เขาดับไม่ซัดไฟ กันด้วยขมูก แลขลุ่ยปากด้วยข้าไปญ ก็จะต้องทำไปด้วยตาม ๆ กัน เป็นแพพซัน จะไปทำแปลกกับคนนอนอยู่คนเดียวก็ไม่ได้

คำที่กล่าวนั้นมันมหลวทั้งร้อง คนโบราณท่านอื่นวันวิธี ต่าง ๆ ไว้หลายหมื่นปีแล้ว สำหรับที่เด็กหนุ่มจะเลือกเสียคนแลทำป้า ได้ตามชอบใจ ไม่ว่าเจ้าจะทำป้าในเมืองนี้หรือเมืองนอก มันคงไม่แยก ประเภทไปจากที่ทำนางแบบไว้ฉันใด จะผิดกันบ้างก็แค่ฝอยเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงจงอย่ากล่าวว้า ข้าไม่เข้าใจว่าเมืองนอกมันเป็นอย่างไร

ด้วยข้าพราบสนิทที่คิดว่าจะเมื่อนอกหรือเมื่อนใน เจ้าก็คงไม่ทำ  
 บ้างแปลกแบบที่ท่านบ้างกันมาแต่โบราณไปได้ ความประพฤตชนิดใด  
 ที่มีของนั้นนับว่าอยู่ในประเภทบ้าเลืมหาย ที่เมื่อนอกมันก็ลงประเภท  
 เดียวกันทั้งนั้น หนึ่ง คนที่ต้องทำอะไรตามอย่างคนอื่น ๆ ไปหมดนั้น  
 มันเป็นคนไม่มีแวว เป็นมนุษย์สามัญเหมือนกับมนุษย์ที่ ๑๐๐๐ ล้าน  
 ที่ฝรั่งเขาอยู่ในโลก ถ้าคนเราต้องทำตามอย่างกันไปหมดอย่างเจ้าว่า  
 ป่านนี้ก็คงยังไม่มีการมุ่งฝ่า ด้วยตาอึดกับยายอีแก่ไม่ได้มุ่งฝ่า  
 ถูกหลานของแกเกิดมาก็คงจะเอาอย่าง เปลือยกายต่อ ๆ กันมาจนป่านนี้  
 เพราะไม่มีใครจะกล้าทำแปลกกับคนอื่น ๆ เจ้าควรยินดีที่สุดที่มนุษย์  
 เมื่อสองสามพันปีมาแล้ว เขามีความคิดอาจหาญดีกว่าเจ้า ในข้อที่กล้า  
 ทำผิดกับผู้อื่น โดยเป็นผู้ลงมือระดับกายด้วยใบไม้หรือหนึ่งสัตว์ ถ้า  
 เขาพลาดเหมือนเจ้าตลอดมา ป่านนี้เจ้าจะหนาวานักหนา

✱ ผู้ชายที่ไม่กล้าทำอะไรผิดผู้อื่นนี้เป็นคนใจเหมือนผู้หญิงที่  
 ผูกไม้ในแฟชชั่น จะกระดิกตัวท่อน้อยก็กลัวผิดแฟชชั่น ซึ่งกลัวยิ่งกว่า  
 อุบัติการกลัวศีลขาด แฟชชั่นท่านสอนสิ่งอย่างไร ก็จะต้องปฏิบัติ  
 ตามประหนึ่งว่าตัวเป็นทาส ซึ่งแฟชชั่นได้ออกเงินไปทำสาธารณธรรม  
 มาไว้ ทาสแฟชชั่นเหล่านี้พระราชาบัญญัติเลิกทาสก็ช่วยไม่ได้

การทำอะไรทำตามพวกนี้ก็เหมือนกับช้างโขลง ซึ่งถ้าต่างตัว  
 ต่างแตกกระจายเพ่นพ่าน อาละวาดไปตามลำพังทุก ๆ ตัว ก็จะไม่  
 เจ้าฝรั่งมาขอตุลลียงช้างเมืองไทย เพราะการกลืนช้างจะมีไม่ได้ ถ้าช้าง  
 ๓๐๐ ตัวแตกกระจายไป ๓๐๐ กิซ ก็จะต้องมีช้างต่อหลายร้อยเชือก  
 ซึ่งจะมีไม่ได้ หรือมีได้ก็ไม่เป็นประโยชน์พอที่จะมีไว้ เพราะฉะนั้น

การกลืนช้างจะต้องเลิกทีเดียว

เหตุที่บริษัทขายตัวนายแตง ต้องพากันมาเข้าเพียบดได้ความ  
 ลำบากนี้ ก็เป็นเพราะทำอะไรทำตามกัน ไปไหนก็เซตามกันไปหมด  
 ตัวไหนมีน้ำใจกล้าหาญกว่านายสนธิ์บุตรชายจากวงหรีด ในซึ่งไม่-  
 รั้งเกียกที่จะทำผิดกับตัวอื่น ตัวนั้นก็แตกโขลงกลับไปป่าได้ก่อน

หนึ่งในการกลืนช้างนี้ เจ้าจะจำได้ว่า ถ้าจะให้โขลงไปทางไหน  
 ต้องมีช้างนำออกหน้าไปก่อน ช้างนำตัวนี้ต่างว่าชื่อพลายศรี เวลาไม่มี  
 อะไรจะทำก็ขึ้นเคี้ยวใบไม้ทำตาปริบ ประหนึ่งว่าไม่มีอินเตอร์สตัอะไร  
 ในโลก ต่อเมื่อโขลงจะเข้าเพียบด พลอยศรีตัวออกจึงออกหน้าเดิน  
 รั ๆ รออ ๆ ทำทางเหมือนพยัคฆ์กลโจลงว่า ให้เข้ามาทางปีกกานี้เถิด  
 ช้างในมีอะไรนำดูนัก ชาวป่าชาวคงอย่างพวกเอ็งเข้ามาในกรุง จะ  
 ต้องเห็นเป็นขวัญตุลา ถ้าไม่อย่างนั้นก็มาเสียเที่ยวเปล่า ๆ ฝ่ายช้างโขลง  
 เมื่อได้ยินพลายศรีกล่าวชักชวนดังนั้น ออกไม้ใคร่วัวใจ แต่บางตัว  
 เชื่องง่ายก็ออกเดินตาม อ้ายตัวอื่น ๆ มันเหมือนนายสนธิ์บุตรจากวงหรีด  
 มันก็ออกเดินตามกันไปหมด ครั้นเข้าเพียบดมันแล้วถึงเวลาจะลำบาก  
 พวกในโขลงจะต่อว่าเจ้าศรีติ เจ้าศรีเลียงหายไปเสียแล้ว-

ในหมู่เด็กหนุ่ม ๆ ถ้ามากเข้าด้วยกัน คงมีพลายศรีอยู่ด้วยทุกฝูง  
 เจ้าจะต้องสังเกตเสียแต่แรกว่า ในหมู่ที่เรียกว่าเป็นเพื่อนฝูงคบค้าสมาคม  
 กันนั้น คนไหนเป็นพลายศรีจะต้องทราบไว้ ถ้าเห็นออกหน้านำโขลง  
 เมื่อใด เจ้าจึงเลียงแตกโขลงไว้ก่อนดีกว่า อยู่คนเดียวมันจะเหงาสักหน่อย  
 ก็ดีกว่าเข้าไปเบียดกันให้เขาต้องจู้ไปจู้มาในเพียบด

ศาสตราจารย์ (พิเศษ)

**ถึงนายสมสันต์ ผู้บุกร**

ผู้ได้บอกมาว่าจะขอไปเรียนที่นิวยอร์ก

เมื่อได้เป็น บ.เอ. แล้วจะยกเลิก

ป.เอ. แล้วจึงจะกลับ (P. ๕๐)  
 ๒๕ พฤษจิกายน  
 ๒๕๕๕

จดหมายของเจ้า เขียนเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน เรื่องที่เจ้าเกิด  
ความเพียรใหญ่ถึงจะเรียนเอาศิกรีย์ บี.เอ. นั้นเข้าใจแล้ว ข้าขอสรรเสริญ  
ความมักใหญ่ใฝ่วิชาของเจ้า แต่อุปนิสัยของเจ้าบางเหมือนจอหนึ่ง ถึงเข้าใจ  
จะแก้แล้วก็มีแว่นตาใส่พอเห็นได้ว่า เจ้ายกเอาการเรียนวิชาขึ้นอ้างให้  
เป็นหมอกบังตาข้า เท่ากับเอาขี้ผึ้งสีปากมาทาแว่นตาข้าเสีย เพื่อจะ  
ไม่ให้ข้าเห็นในเวลาที่เขาทำหัวทกกันชีวิตเล่นตามชอบใจ

เจ้าต้องเข้าใจว่าเจ้ากลับมาจะทำอะไรในโรงสีข้าว เลที่ ๆ จะเรียนเอา ป.๖. ในการสีข้าวก็คือโรงสีนั่นเอง ออกจากฟอดแลแลคมบริษไม่มีไปรเฟซเซอร์ที่จะตั้งสอนแลตอบให้ให้ดีกว่าเจ้าในวิชาประเภทนี้ได้ด้วยไหมได้มี “ไรรหมิลลิ่งสกุล” ที่ออกซะฟอดหรือ “ไรรหมิลลิ่งสกุล” ที่คมบริษ เจ้าจงอย่าหลงว่ายุนี้เวอร์ชิตีจะทำให้เจ้าเป็นเสมียนโรงสีดีสมกับเงินเดือนเวลาที่เสียไป ถ้าเจ้าเรียนได้ตลอดตามวิธีปฏิบัติสกุลก็พอใช้อยู่ได้แล้ว